

**В. С. БІГУН
І. Я. СЕМЕНЮК**

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В ПОЛІТИЧНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕСАХ (ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМАТИКИ НА ПРИКЛАДІ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 1930-х РОКІВ)

Розглянуто філософсько-правові аспекти проблеми здійснення правосуддя в політичних судових процесах. Спочатку подається розуміння поняття політичних судових процесів, відтак відзначаються окремі його філософсько-правові аспекти. Ці аспекти в їх методологічному аспекті розкриваються на прикладі політичних судових процесів у Східній Галичині в 1930-х роках.

Ключові слова: філософія права, політичні судові процеси, правосуддя.

Рассмотрены философско-правовые аспекты проблемы осуществления правосудия в политических судебных процессах. Сначала представляется понятие политических судебных процессов, следовательно, отмечаются отдельные его философско-правовые аспекты. Эти аспекты в их методологическом аспекте раскрываются на примере политических судебных процессов в Восточной Галиции в 1930-х годах.

Ключевые слова: философия права, политические судебные процессы, правосудие.

The article deals with the legal philosophical aspects of realization of justice in political trials. Firstly, the notion of political trials is reviewed, then, some of its legal philosophical aspects are treated. These aspects in their methodological aspects are applied based on the example of political trials in the Eastern Galicia in the 1930s.

Key words: philosophy of law, political trials, justice.

Політичний судовий процес (далі – «ПСП») – складне історичне явище співіснування права та політики. Проте, яка характеристика цього поняття, його визначення? Визначення, як передумова осмислення, сприятиме з'ясуванню, чи є, наприклад, таким процесом – будь-який суд над політиком, кримінальне переслідування за політичні, зокрема ідеологічні, погляди, чи судове вирішення протистояння «гілок влади»? Відтак це сприятиме й з'ясуванню питань про сутність цих процесів у зв'язку з розумінням права та закону. Так, якщо розуміти право як закон, що є втіленням владної, зокрема державної, діяльності, то, чи є таке «право» лише інструментом політичної боротьби за допомогою політичних судових процесів, у яких визначення меж законності – прерогатива винятково самої влади? Чи, якщо ж право розуміється, мовою Г. Радбруха, як «_н_ правов явище», то воно стає інструментом правозахисту в зазначених процесах? Зрештою, яка динаміка розвитку явищ права і закону в ПСП?

Ці та інші питання заслуговують прискіпливішої уваги філософів права. З'ясування правових смислів, меж співвідношення та розмежування права і закону, підходів до інтерпретації в аналізі феномену ПСП здатне сформувати базу для постановки філософсько-правової проблеми таких процесів, оживити дискурс осмислення взаємозв'язку права та політики.

Такий дискурс, чи то передумови до нього, з'явилися з розвитком філософсько-правової думки останнім часом й в Україні. Вийшли перші друковані праці, в яких автори намагаються вийти за межі традиційних парадигм розуміння правосуддя як судочинства (тобто, по суті, законосуддя) як суто державної діяльності. Правосуддя досягається й з плюралістичних підходів різних напрямів філософії

права (аксіологічне, антропологічне, соціологічне, герменевтичне та інші розуміння правосуддя), як судове здійснення ідеї права, специфічна форма історичного розвитку права, у контексті режимів здійснення судової влади, як сфера, здатна забезпечити реальне здійснення верховенства права за участі суду присяжних тощо¹. Ці та інші концепції, підходи, думки варто застосовувати й до осмислення історичного матеріалу, як наприклад, судових процесів минулого, так званих історичних ПСП.

У цьому зв'язку можливий вихід на постановку одного з ключових практичних питань порушеної проблематики: чи можливе здійснення правосуддя в ПСП, а чи ПСП – це явище апріорі *„н. правове*, наприклад, суто політичне, де домінують категорії, приміром, доцільності, користі, а не справедливості, блага?

Розробка цієї проблематики і є *метою* одного з досліджень авторів, які викладають у цій статті фрагменти його результатів.

У статті спочатку подається розуміння поняття ПСП, відтак відзначаються окремі його філософсько-правові аспекти (доробок першого співавтора). Зрештою, в межах публікаційного обсягу, ці аспекти в їх методологічному аспекті розкриваються на прикладі ПСП у Східній Галичині в 1930-их роках (доробок другого співавтора). Завершають виклад висновки.

Визначення. Юридичні енциклопедії зазвичай не згадують термін ПСП. Між тим, він є епітетом, який може мати самостійне значення. Поширені поняття ПСП різняться своїм обсягом і змістом, що відображають їхні визначення. Традиційно вважається, що ПСП – судовий процес проти політичних опонентів. Таке визначення передбачає необхідність з'ясування понять «політичний», «опонент», які наповнюються змістом поняття ПСП. Можливе й розрізнення «опонентів» на внутрішніх і зовнішніх тощо.

У науковій літературі поширені й інші визначення ПСП, що конкретизують пропонуване загальне уявлення чи дещо різняться від нього. Так, один із засновників західної «політичної теорії юридичного процесу» професор О. Кіршхаймер (1905–1965) у праці «Політичне правосуддя» («Political Justice») визначав політичні процеси як такі, що стосуються винятково, його мовою, різнобічних мотивів (*partisan motivations*)². А визначенням іншого західного дослідника, професора М. Белкнепа, охоплюються процеси, які мають на меті вплив на структуру, штат або державну політику держави, або є наслідком політичних розбіжностей, або зусиль соціальної групи, яка контролює державний апарат, щоби за допомогою судів вплинути на своїх опонентів у боротьбі за владу, що не виявляється відразу як політично зумовлений процес чи то такий, що ведеться з метою зберегти своє економічне і соціальне становище³.

Таке визначення виключає процеси, що впливають із конституційних компромісів. Водночас, якщо вважати конституційний компроміс «політичним», то всі процеси можуть вважатися ПСП, від чого цінність цього критерію визначення применшується.

Ще один західний вчений, американський дослідник Е. Познер називає зазначені визначення «крайніми» (межевими) й стверджує, що дотримується, на його думку, «серединної» дефініції між двома вищезазначеними⁴.

Отож, ПСП – це судовий процес, визначення якого може залежати як від розуміння поняття «політичний», так й інших можливих критеріїв, щодо яких наукова думка не уніфікована. Хоча варто детальніше дослідити питання визначення ПСП, допустимо стверджувати: ПСП – це форма (в даному випадку – судовий процес) владної боротьби щодо політичних опонентів.

Яскраво така владна боротьба проявляється як боротьба за державну владу. Так, наприклад, судовий процес проти політика може проводитися для нейтралізації його політичної діяльності. Отож, ПСП – це інструмент політичної боротьби чи владної боротьби за допомогою суду.

Таке визначення ПСП (як форми владної боротьби), втім, обмежує предмет дослідження. У такому разі, ним, наприклад, (на перший погляд) не охоплюються судові процеси проти політиків за суто кримінальними звинуваченнями. Проте, в цьому і складність цього феномену, що таке звинувачення складно визначити чи то приводом для ПСП, чи то реальною підставою, за якою будь-хто повинен бути притягнутим до юридичної відповідальності.

Дещо призупинімо виклад визначень ПСП, щоби вже на прикладах розглянути їхню дієвість.

«Використання зброї політичного процесу як форми придушення політичних супротивників дуже нерівномірно розподіляється щодо країн і епох»⁵, – відзначає автор книги «Судова петля. Секретна історія політичних процесів на Заході» С. Б. Черняк. Так, в історії широко висвітлено судовий процес над Людовиком XVI, який був однією із ключових політичних фігур початку Французької революції 1792-1795 років. Описуючи особливості даного процесу, С. Б. Черняк відзначав, що «суд над королем відтінив на певний час усі інші складні проблеми й висунувся у центр політичної боротьби»⁶. Короля, засудженого судом Конвенту (голосами 383 проти 310), було страчено. Не викликає сумніву той факт, що король (і його прибічники) та революціонери були політичними опонентами й відтак зазначений процес може вважатися політичним.

Упродовж судових процесів, наступних після страти короля, робилися спроби впливу на їхній перебіг, характерний для використання владних повноважень для впливу на суддівський корпус. Це яскраво виявилось в протиставленні політичних сил, ареною якого став Паризький революційний трибунал. Одним із його завдань став захист революції, що зумовлював здійснення відповідного «революційного правосуддя».

Так історичним рішенням трибуналу стало засудження до страти Жака Дантона – одного з ідейних батьків цієї інституції та вождя революції. З художнього викладу процесу над Дантоном доречно згадати такі цитати, використані в однойменному фільмі А. Вайди: «Революційний трибунал не може бути правосуддям. Він може бути тільки знаряддям покарання всіх ворогів вітчизни, а не знаряддям боротьби проти злочинців»⁷. Сама ж справа Дантона визначається, як «політична справа», «дуель», адже «політика підпорядковується механізму, який не має нічого спільного з правосуддям»⁸. В даному контексті революційний трибунал, попри його визначення як «народного суду», постає як феномен політичної боротьби.

Порівняно складним феноменом є й історичні судові процеси (більш близькі нам), пов'язані зі становленням української державності. У них виявляється проблематика домінування політики (зокрема, політичних інтересів) над правом, доцільності над справедливістю, чим зумовлювалося й те, що називалося законом і правом, що визначало стан так званого «правосуддя» (те, що ми називаємо, радше, судочинством), а конкретніше його здійснення. Водночас, як відзначає відомий науковець С. П. Погребняк, «саме здійснення правосуддя є однією із необхідних процедур, завдяки якій стає можливим поєднання права зі справедливістю»⁹.

Основними підставами, які склалися в процесі історичного провадження та

становлення будь-якої державності, а особливо українців, український дослідник І. Ю. Гловацький визначає державну зраду, «порушення публічного спокою, бунт і заворушення, публічне насильство, зловживання владою, зневажання релігії, зневажання розпоряджень влади і підбурювання проти влади»¹⁰. Науковець надає нам чітке визначення політичного злочину, що, на думку останнього, слід розуміти як «суспільно небезпечну дію, вчинену з політичних мотивів, спрямовану проти незалежності держави, цілісності її території, політичного й конституційного ладу, проти глави держави, державних органів, внутрішніх і зовнішніх стосунків держави з іншими державами при відсутності низьких спонукань, таких як користь, особисті інтереси та ін.»¹¹.

Досліджуючи особливості становлення української державності, наукова спільнота відзначає вкоріненість в українську свідомість певних явищ політики, права, економіки. Вони – чинники ставлення українців до обставин певного історичного часу, зокрема до діючого судочинства із заангажованим суддівським елементом. Невипадково, що за певний час відбувалися процеси зневіри в судовій владі, як елементу влади «зовнішньої», «ворожої», чие завдання зокрема мало й політичний характер. «Історично правосвідомість українського суспільства фіксувала образ влади та права як насильство над індивідуальністю»¹².

Водночас, шукаючи та просуваючи власне бачення й в судових залах, українські адвокати намагалися втілювати притаманні їм «українські цінності», апелювали до їх поєднання з правом, ідеалами гуманізму, людяності. Між тим, вони стикалися з тим, що відзначається як особливість провадження в ПСП, а саме, що «судді, турбуючись про безпеку суспільства, можуть приносити в жертву інтереси індивіда»¹³.

Розглядаючи ПСП 1930-х років, І. Ю. Гловацький відзначав адвокатів, які «жертвовно працювали не лише на ниві захисту українських громадян від безпідставних політичних репресій польської влади, а й утверджували у свідомості кожного українця його право на своє національне державне життя»¹⁴. Він також відзначав зосередження уваги народних мас на прагненні досягнути свого майбутнього, своєї державності та, звичайно ж, незалежності.

Повертаючись до аналізу пропонуваніх історичних ПСП, звернімося до Варшавського судового процесу та Львівського процесу «Бандери». Відзначимо, що, на думку українських дослідників, їх основою стало свідоме приниження та знівечення політичного становлення українців. Ситуація «судді – поляки, підсудні – українці» зумовлювала відношення «мисливця та жертви». В цьому контексті не виключалося нехтування правами особи, принципів судочинства, права загальною.

З-поміж принципів, для прикладу, нівелювався і принцип рівності. Так, сторони у судовому процесі повинні бути рівними, проте в умовах політичної боротьби постає питання: чи можлива така рівність, якщо сам суд не може розглядатися як неупереджена інституція, що забезпечує таку рівність, тим самим нівелюючи категорію рівності. Нівелюється саме поняття «рівності перед законом», адже законом керує політичний інтерес, за якого особі складніше або ж неможливо захистити свої права, зберегти моральний дух, довести правоту. Політичність процесу прирікає його своєю упередженістю.

У цьому зв'язку доцільно розглядати інші юридичні інститути, які здатні впливати на *політичну складову* судового процесу. Одним із них є адвокатура, чие покликання – діяти в інтересах як суспільства, так й індивіда. Саме через адвока-

туру, як правозахисний інститут суспільства, держава забезпечує можливість реалізації конкретно визначених прав і свобод людини.

Як пересічна особа, адвокат є учасником суспільно-політичних відносин, однак, як зазначив М. Р. Аракелян, адвокат «як член суспільства має право керуватися будь-якими етичними принципами і вченнями, проте, виконуючи свій професійний обов'язок, адвокат зобов'язаний насамперед співвідносити свої дії з системою спеціальних етичних цінностей і стандартів поведінки для адвоката, який існує в державі та суспільстві»¹⁵. Безперечно, інтереси особи як члена суспільства та адвоката як захисника різняться, коли постає питання забезпечення основних цінностей людини та громадянина. В даному випадку це особливо чітко проявляється в процесі творення правосуддя чи то судочинства, поняття яких в ідеалі мали б збігатися.

Критика політичності судових процесів доречна й з позицій забезпечення принципу незалежності судової влади. Цю проблему як проблему незалежності суддів як служителів Феміди порушує у своїх спогадах С. Шухевич. «Переплітаючись» із політичним прошарком суспільства, судова влада набуває незрозуміло забарвлення, оскільки приналежність до існуючих політичних сил, вибиває із потрібної колії, дестабілізує процес реалізації правосуддя та спричинює неправність правового режиму в державі. Приналежність до інших народностей, політичних уподобань та інтересів, спричиняє внутрішній конфлікт та зобов'язання вибору сторони, оскільки реалізація встановлених законодавцем норм можлива в даному випадку тільки з погляду на верхівку держави.

Прикладом подібної діяльності служителів Феміди є діяльність суддів у Східній Галичині 1930-х років, де «таку роботу польських суддів і судових упорядників не вважало як «забава в політику», але, коли український суддя, згідно з зобов'язуючими приписами, відважився уживати в своїм урядуванні в слові і письмі української мови, тоді давано йому тавро політика, а суддя, що «бавиться в політику», не може бути безстороннім суддею»¹⁶. Питання усунення від реалізації норм закону було доволі просте – суди за квасівкою, або звільняйся та неси відповідальність як чужинець свого суспільства.

Політичність може виявлятися й в ідеологічності як елементові світогляду, зокрема й учасників судових процесів. Як відзначається у спогадах відомого адвоката В. Горбового, «...в часі мого суддівства я, передусім, старався, щоб у суді не нехтували прав нашої мови, а даліше всіма силами старався поборювати та нищити кацапство, яке вважав найбільшою язвою, найгіршим і найгірнішим боляком на тілі українського народу в Галичині»¹⁷. Ідеологічна складова політичної діяльності в умовах політичного протистояння загострювала характер ПСП.

Судові процеси інколи ставали сферою ідейної боротьби. Непримиренні спроби змінити судовий вирок дуже часто зумовлювалися не доказами в справі, а приналежністю захисників до політичної групи із притаманними їй політичними симпатіями. Як відзначає В. Горбовий, «...Варшавський процес виявив головних осіб Української революції та виявив яскраве політичне тло»¹⁸. З огляду на висловлювання та виступ у даному процесі, адвокат чітко виконав взятий на себе обов'язок виявлення ідейно-моральної основи судового процесу на користь українського народу.

Захисник відверто голосив про ідейність національної незалежності свого народу, етичну необхідність боротьби за реалізацію своєї ідеї. Саме тому, «він рівночасно висловлював свої переконання»¹⁹, які були водночас всезагальними та

особистими. Мета однієї людини з часом стала покликанням всього народу, який зрозумів такі тонкощі лише з плином часу.

Так, можливо, саме така ідейність та прагнення досягти прозріння народних мас і є одним із вагомих чинників характерності політичного судового процесу.

У політичних судових процесах змістовно виявляється й феномен моральності. Моральність адвоката як людини та громадянина проявляється у жертвовності заради своїх ідеалів. Як зазначав В. Горбовий, деякі адвокати в відомих судових процесах Східної Галичини виконували обов'язок безоплатно, не маючи й своїх коштів («так поїхали наші адвокати боронити в такій важній справі без приготування, а трьох з них у дійсності без грошей») ²⁰.

Отже, осмислення виникнення та розвитку політичного судового процесу як складного історичного явища співіснування права та політики пов'язується з владною боротьбою, зокрема проти політичних опонентів, з використанням суду як інституту судової влади в такій боротьбі. Політичність судових процесів впливає на здійснення правосуддя, порушуючи питання про можливість такого здійснення. Адже закон може стати інструментом можливих маніпуляцій, тоді як право (як поняття) залишається ідеалом – дороговказом у здійсненні справедливості. Інакше, право, за словами В. Старосольського, «висить в повітрі, бо немає нікого, хто визнав би його за своє та оберігав його» ²¹. Маніпуляція законом чи зловживання правом – явища, які мають місце в процесі здійснення судочинства в політичних судових процесах, підносячи цю тему до рівня філософсько-правового та водночас практичного дискурсу.

1. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: Колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стовба / Відп. ред. В.С. Бігун. – К., 2009. – С. 21.

2. Kirchheimer Otto. Political Justice: The Use of Legal Procedure for Political Ends. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1967. – P. 49.

3. Belknap Michal R. Introduction: Political Trial in American Past // American political trials. – Greenwood Publishing Group, 1994. – P. xvi.

4. Posner Eric A. Political Trials in Domestic and International Law // Duke Law Journal. – 2005. – №. 55. – P. 87-88.

5. Черняк Е. Б. Судебна петля: Секретна історія політичних процесів на Западі: Монографія. – М.: Мисль, 1991. – С. 571.

6. Там же. – С. 303.

7. Бігун В. С. Юридические фильмы. Учебный киногид о праве и юристах. 1 изд. – К., 2011. – С. 65-66.

8. Там же. – С. 66.

9. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: Колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стовба / Відп. ред. В.С. Бігун. – К., 2009. – С. 72.

10. Гловацький І.Ю. Українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів у міжвоєнний період (1918-1939 рр.) [Електронний ресурс]: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – С. 8-9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06giyzmp.zip>.

11. Там же. – С. 9.

12. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського народу: генеза та сучасність: Монографія. – Х.: Право, 2008. – С. 104.

13. Старосольський В.Ю. Прочинність права // Життя і право. Львівський правничий часопис. Вип. 2 / Львівський інститут внутрішніх справ. – Львів, 2004. – С. 35.

14. Гловацький І.Ю. Українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів у міжвоєнний період (1918-1939 рр.) [Електронний ресурс]: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – С. 3. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06giyzmp.zip>.

15. Аракелян М.Р. Сравнительная адвокатура: Курс лекцій. – Одесса: Юридическая литература, 2009. – С. 113.

16. Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Українська видавнича спілка,

1991. – С. 201. **17.** Там само. – С. 206. **18.** *Бедрій А.* Борець і мученик за Україну – доктор Володимир Горбовий. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995. – С. 20. **19.** Там же. – С. 22. **20.** *Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка.* – Т. 210: історично-філософська секція. Володимир Старосольський 1878-1942 / Ред. Уляна Старосольська. – Нью-Йорк–Параж–Сідней–Торонто, 1991. – С. 51. **21.** *Старосольський В.Ю.* Про цінність права // Життя і право. Львівський правничий часопис. Вип. 2 / Львівський інститут внутрішніх справ. – Львів, 2004. – С. 34.